

Leíró magyar hangtan

A hangképzés

- 1. A légáramlás forrása
(a tüdő kapcsán tárgyaljuk a 4.2. témánál)
- 2. Zöngesség (laringális jegy) (4.3. téma)
- 3. Nazalitás (a garat kapcsán tárgyaljuk a 4.2. témánál)
- 4. Lateralitás
(a „4.1. A szűkület típusa” téma kapcsán tárgyaljuk)
- 5. A képzés helye (4.2. téma)
- 6. A hangképzés módjai (4.1. téma)
- 7. Másodlagos képzésmódok (4.5. téma)
- 8. A hangképzés időtartama (4.4. téma)

4. téma A hangképzés

4.5. Összetett képzésmód

Az artikuláció leírása

Gyakran a hangképzés leírása lehetséges egy beszélszerv-pár (a képzés helye) és ennek működése (a képzés módja) megadásával:

- a magánhangzóknál a nyelvnek a szájüregben elfoglalt pozíciójával megadható a képzés helye;
- a mássalhangzóknál megadható az akadály helye (ahol a szűkület a legjelentősebb) és a képzés módja ennél a szűkületnél

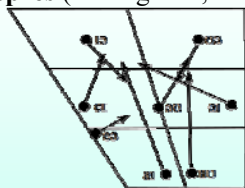
DE: már a magyar magánhangzóknál is van további artikuláció: az ajakműködés. TOVÁBBÁ:

már láthattuk korábban

Magánhangzók esetében:

állandó képzés (monoftongusok) ↔

változó képzés (diftongusok, triftongusok)

Mássalhangzók esetében:

állandó képzés (pl. réshangok, zárhangok) ↔

változó képzés (affrikáták)

Egy hang képzés során a hangképzésnek nem csak egy képzési helye, módja lehet, azaz az artikuláció *két (vagy több) egyidejű akadályt* tartalmaz:

ÖSSZETETT (KOMPLEX) ARTIKULÁCIÓ

Lehet:

- egyidejű (szimultán) [a két vagy több artikuláció egyszerre történik]
- egymást követő („átmenő”) [a két vagy több artikuláció egymást követi, egymásba megy át]

Összetett (komplex) artikuláció típusai

1. Szimultán (egyidejű) artikuláció
 - a) Másodlagos artikuláció
 - b) Kettős (koordinált) artikuláció
2. Egymást („átmenő”) követő komplex artikuláció

Ha az egyik szűkület nyitottabb, mint a másik:

a jelentősebb szűkületű akadályt
elsődleges artikulációnak,*

a nagyobb nyitottságú akadályt
másodlagos artikulációnak nevezzük
(*másodlagos artikulációs folyamat, másodlagos képzésmód, sajátos képzésmozzanat, mellékhangszín*)

*Az artikulációk rangsorrendje: elsődleges a zártabb a nyitottabbhoz képest (zár → pergő → frikatíva → approximáns → nyílás), elsődleges a lingvális a nazálishoz képest

Másodlagos artikuláció

≠

Koartikuláció

megelőző koartikuláció

megmaradó koartikuláció

A **komplex** (ezenbelül a **másodlagos artikuláció:** fonémikus jelenség (disztinktív jegy))
A **koartikuláció:** az egymás melletti hangok egymásra hatása (a beszédhangok képzésének átfedése), nem fonémikus jelenség

1. a) Másodlagos artikuláció

Nazalizáció

- Nazalizáció: $\tilde{\text{a}}$ [ã], [ṽ]
- Prenazalizáció: [m̃b], [ñd], [ŋ̃k]
- Posztnazalizáció: [b̃m], [d̃n]

Labializáció: ɔ^w [s^w], [k^w], [l^w]

Palatalizáció: ɔ^j [tʃ], [pʃ]

Labiopalatalizáció: ɔ^w [s^w], [n^w] (= [s^{jw}], [n^{jw}])

Velarizáció: ɔ^v [s^v], [t^v], [d^v]

Faringalizáció: ɔ^f [s^f], [t^f], [d^f]

(A velarizáció és faringalizáció jeleként használatos ez a jel is: ɔ^e)

[ʃ], [ʒ], [tʃ], [pʃ], [bʃ], [fʃ] [mʃ], [tʃ], [dʃ], [sʃ], [zʃ], [hʃ]

Uvularizáció: ɔ^r [s^r], [d^r], [t^r], [ð^r], [l^r], [z^r], [r^r]

(Nem másodlagos artikuláció)

Egyesek másodlagos artikulációként tartanak számon bizonyos nem okvetlenül ide sorolható jelenségeket:

Aspiráció: ɔ^h [p^h], [b^h], [k^h]

Preaspiráció: [ʰp], [ʰk]

Zöngétlenedés, zöngésedés: régi fonetikák a zöngétlen médiákat, léniszeket említik itt (*B*, *G*, *Z*), vagy a *h* zöngés változatát [h̥]

Frikatív ejtés: a cseh ř

[ř]: zöngétlen alveoláris obstruens tremuláns

Ha a két szükület egyenlő mértékű (azonos rangsorrendű)*

kettős (koordinált) artikulációról beszélünk

* Pl. mindkét szükület zár vagy mindkettő frikatíva (Ez esetben nem lehet megkülönböztetni az elsődleges és a másodlagos artikulációkat. Ilyenkor mindkét artikuláció elsődlegesnek tekinthető, és a hang koordinált vagy kettős artikulációjának nevezhető.)

[kp̃], [gb̃], [qp̃], [ŋm̃], [tʃ̃], [fs̃], [fʃ̃], [βʒ̃]

Egyes fonetikák szerint az angolból is ismert zöngétlen és zöngés

[ɹ] ~ [w̃] (pl. *whine* [waɪñ]) és

[w̃] ~ [ɹ̃] (pl. *weep* [wi:p̃]) hangokat

labilális-veláris képzésűek (azaz kettős artikulációjúak), de ezeket inkább labializált veláris (labioveláris) approximánsként tartják számon.

(hármás artikuláció: [kp̃ʃ̃], [w̃ɹ̃])

2. Egymást követő („átmenő”) komplex artikuláció

különálló és egymást követő artikulációs tevékenységek, amelyek együttesen egyetlen szegmentumként azonosíthatók
(Clark–Yallop 1995: 63)

Affrikáták:

[ts], [dʒ] ~ [ts], [dʒ]

[tʃ], [dʒ] ~ [tʃ], [dʒ]

[cç], [jɟ] ~ [cç], [jɟ]

Affrikáták típusai

Szibiláns affrikáták:

alveoláris: [ts], [dʒ]

dentális: [tʃ], [dʒ]

posztalveoláris: [tʃ], [dʒ]

retroflex: [ʈʂ], [ɖʐ]

alveopalatális: [tʃ], [dʒ]

Nemszibiláns affrikáták:

bilabiális: [pʰ], [bʱ]

bilabiális-labiodentális: [pʰ], [bʱ]

labiodentális: [pʰ], [bʱ]

dentális nemszibiláns: [tʰ], [dʰ]

retroflex nemszibiláns: [ʈʂ], [ɖʐ]

palatális: [cç], [jɟ]

veláris: [kx], [gɣ]

uvuláris: [qχ], [ʁʁ]

faringális [ʕh], [ʕh]

Pergő affrikáták:

prenazalizált pergő bilabiális: [m̥b̥]

dentális bilabiálisan pergő affrikáta [t̪p̪]

prenazalizált pergő alveoláris: [ndr]

alveoláris pergő: [tʰ], [dʰ]

epiglottális (pergő faringális): [ʕh], [ʕh]

Laterális affrikáták:

alveoláris laterális: [t̪l], [d̪l]

palatális laterális: [cçˤ], [jɟˤ]

veláris laterális: [k̪l], [g̪l]

2. Magánhangzók komplex artikulációi

Nazalizáció: [ẽ], [æ̃], [ṽ]

Faringalizáció: [oˠ], [ɔˠ] [æˠ]

Diftongizáció: (holland diftongusok): [ɛɪ], [œɪ],

[aɔ], [eɔ], [iɔ], [yɔ], [oɪ], [aɪ], [uɪ], [eɪ],

[øɪ], [oɪ]

Rotacizáció / retroflexió: [ɔʀ] ~ [ɔ̣], [ʒ], [ạ], [ɔ̣]

A hangképzés

- 1. A légáramlás forrása
- 2. Zöngesség (laringális jegy)
- 3. Nazalitás
- 4. Lateralitás
- 5. A képzés helye
- 6. A hangképzés módjai
- 7. Másodlagos képzésmódok
- 8. A hangképzés időtartama
